

МОДЕРНІЗАЦІЯ ПОСТМОДЕРНУ: ПРИЧИНИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

С.В. Куцепал

У філософському дискурсі другої половини минулого століття беззаперечним «володарем дум» можна вважати постмодерн (або його ще називають постмодернізм, хоча ці два терміни несуть різне семантичне навантаження¹). Постмодерн у сфері сучасного філософського дискурсу постає у трьох основних іпостасях: по-перше, як одна з найбільш розпіарених та задіяних філософем; по-друге, як певний тип світогляду; по-третє, як методологія дослідження значного комплексу соціально-філософських проблем, що вдало конкурує з синергетикою та призабутою під уламками тоталітарних ідеологій діалектикою.

Одним з магістральних напрямків постмодерної філософії постає дослідження у сфері гуманітарних наук, прагнення до розкриття та розуміння сутності й перспектив сучасних соціальних трансформацій та процесів, створення футурологічних прогнозів стосовно розвитку соціуму у координатах глобалізації, інформатизації та віртуалізації. Це й не дивно, адже у постмодерній картині світу відсутня будь-яка система пріоритетів та жорстка структурованість реальності, відкидається ієрархічний порядок. Тоталізуючий дискурс Модерну замінюється культом плюральності та фрагментарності, визнанням нескінчених змін та відмінностей, переконанням, що реальність неможливо описати за допомогою лінійних термінів.

Оцінки феномену постмодерну діаметрально протилежні — від прийняття (В. Вельш, П. Козловські, Г. Кюнг, С. Сулейман, І. Хассан,

¹Більш детально про це див.: *Куцепал С.В.* Постмодернізм — зваблива та нерозкрита таємниця // *Філософські обрії*. — Вип. 21. — Київ-Полтава, 2009. — С. 3-14.

О. Вайнштейн, С. Зенкін, Г. Косіков, Л. Маркова, Л. Філіппов, А. Якимович, Г. Заїченко, В. Лях, В. Лук'янець, О. Соболев, М. Савельєва, О. Хома, В. Ярошовець та ін.) до заперечення (абсолютно або з певними умовами) його основних положень (В. Савчук, М. Епштейн², Г. Тульчинський, А. Сокал).

Яскравим прикладом постмодерного підходу до постмодерну можна вважати книжку Ричарда Аппіньянезі «Знайомтесь: Постмодернізм» [1], опубліковану в серії інтелектуальних коміксів англійського видавництва Icon Books. Автор простежує генеалогію постмодернізму в мистецтві та філософії, у цікавій та пізнавальній формі викладає його теорію й історію, розглядає деконструкцію, семіотику, структуралізм, розкриває сутність поглядів Ж. Дерріда, М. Фуко, Р. Барта, К. Леві-Стросса, Ю. Крістевої, Ж. Лакана, Ж.-Ф. Ліотара.

Абсолютно інакше як пародія на постмодернізм написана і сприймається робота А. Сокала «Transgressing the Boundaries: Towards as Transformative Hermeneutics of Quantum Gravity» (1996)³, де автор намагається довести наукову неспроможність будь-яких постмодерно орієнтованих теорій.

Варто також зупинитися на характеристичі книги Н.А. Терещенко та Н.М. Шатунової «Постмодерн як ситуація філософствування» (СПб., 2003), де автори намагаються надати ґрунтовний аналіз філософії постмодерну в цілому та її основних тематичних утворень (проблема нового розуміння реальності, проблема співвідношення модерну та постмодерну, розуміння людини, «ототожнення людини з текстом», онтологізм мови тощо). Автори дотепно зауважують, що потрібно народитися французом, щоб розмірковувати про постмодерн. Власна національна належність не заважає їм прагнути до подібних розмислів, які породжують думку, що сутність постмодерну — це сукупність (інколи еклектична) різноманітних шарів і утворень, які неможливо помислити в органічній єдності, звинувачують постмодернізм у розмитості кордонів між реальністю та спробами теоретизування, між теорією і практикою. Сучасна ситуація культури уявляється як «парад культурно-історичних форм», котрі існують незалежно одна від одної.

Постмодерн розуміється авторами як постійний супутник модерну, який пригадує й відроджує фрагменти минулого, прагне врівноважити

² Див. наприклад: Савчук В., Епштейн М. Речі на поминках постмодерна. — Режим доступу: http://j2100.narod.ru/epsht_1.htm.

³ Інтелектуальна провокація А. Сокала стала причиною своєрідної інтелектуальної війни між «сокалістами» та «постмодерністами» стосовно проблем епістемології.

минуле з метою позбавлення крайнощів, що можуть призвести до саморуйнації, «перетворює минуле на власне Інше». Як наслідок — співпадають «учора» та «завтра», реабілітується теперішнє, заперечується поетапність і перспективність прогресу, «нове виникає як поєднання вже завершених фрагментів буття». Автори визначають найбільш болючі моменти постмодерної проблематики. Однією з таких, на їхню думку, є проблема суб'єкта, котрий проявляється в діалозі з Іншим, але цей Інший має не реальну, а віртуальну природу.

Велика увага приділяється ототожненню тексту з людиною, онтологізації духовного життя, проблемі репрезентації реальності. Стверджується, що постмодернізм залишився у полоні класичного уявлення про людину. «Якщо свідомість розуміється як сукупність мовних практик, котрі далеко не завжди носять індивідуальний характер, то сутність людини все ж є пред-заданою... , людина завжди вибирає, але вибирає із наявного. У цьому плані постмодернізм... продовжує, хоча й в збоченому вигляді, класичну версію людства» [6, с. 68].

Незважаючи на значну кількість досліджень, присвячених постмодерну, до цього часу відсутня єдина оцінка цього напрямку, наслідком чого стало прагнення деяких мислителів модернізувати постмодерн, підправити певні його положення, надати нове наповнення тим концептам, що стали «візитівкою» постмодерну — «деконструкція», «децендрація», «письмо», «гра», «іронія», «смерть автора», «слід», «хаотичність» тощо.

Тріумфальний поступ постмодерна на теренах Західної, а потім і Східної Європи розпочинається у другій половині минулого століття, проте еволюція та евристична наповненість цього поняття досить своєрідні. Так, спочатку постмодерн представлений в основному ідеями французьких метрів (М. Фуко, Р. Барт, Ж. Дерріда, Ж. Дельоз, Ж.-Ф. Ліотар), уявляється методологією гуманітарного пізнання та пост-травневим⁴ світоглядом західного інтелектуального загалу; в кінці минулого століття, що характеризується терміном «постіндустріальне суспільство», зусиллями З. Баумана, П. Козловські, Ж. Ліповецькі та ін., постмодерн отримує статус методології аналізу соціальних систем та дослідження історії. Початок нинішнього століття розкрив нові горизонти для постмодерну — аналіз та інтерпретація релігії, мистецтва, науки, а також використання теоретичного інструментарію постмодерну у царині гендерних досліджень.

Ключовим моментом у зміні відношення до постмодерну та пошу-

⁴Маються на увазі події травня 1968 року у Франції.

ку нової філософії можна вважати 1997 рік, коли у Чикаго відбувається масштабна конференція «After-postmodernism», серед учасників якої — Ю.Т. Гендлін, Р.А. Шведер, Г.Б. Медісон, Й. Ангермюллер, Т. Сордас та ін. Центральним завданням конференції стало вироблення стратегії подальшого мислення. «Невже ми назавжди приречені мислити у рамках децентрації, дестабілізації, розриву, невизначеності, апорії? У більшості випадків зазначений підхід блокує мислення, призводить до неможливості подальшого мислення. [...] Ми прагнемо розсунути межі постмодерного мислення і думати далі — вже за рамками постмодерну» [9].

На теренах пострадянського філософського простору зусиллями російських (В. Куріцин, М. Епштейн, Г. Тульчинський) та українських (Д. Руденко, Н. Загурська, О. Андрєєва) дослідників народжується концепт «постпостмодерн», покликаний покінути з децентрацією, знайти можливість та обґрунтувати необхідність центрації «децентрованого поля номадичних сингулярностей» (М. Можейко), віднайдення суб'єктивної самототожності людини, «можливості створення нових, не фіксованих центрів у сфері іманентного» [5, с. 353], при цьому кожен центр перетворюється на один з можливих способів сприйняття світу. «Центр являється не жорстко фіксованим, а центром-проекцією, вершиною, точкою зрення на бесконечно розвертывающийся мир» [5, с. 354-355].

Зупинимось, зокрема, на двох розвідках — «Філософія можливого» М.Н. Епштейна (СПб., 2001) та «Постлюдська персонологія: нові перспективи свободи та раціональності» Г.Л. Тульчинського (СПб., 2002). Автор першої праці вважає, що такі етапи розвитку філософії, як деконструктивізм, критицизм тощо на сьогодні повністю вичерпали себе, а тому сучасна філософія має відмовитися від прагнення пояснювати і змінювати світ, її головне призначення — помножувати можливі світи, що утворюються навколо того єдиного світу, в якому ми зараз живемо. Предметом філософії оголошується світобудова як сукупність можливих світів (див.: [8, с. 75]). Другий розділ праці М. Епштейна присвячений аналізу деконструкції Ж. Дерріда⁵ та визначенню її переваг і

⁵ Нагадаємо, що Ж. Дерріда маніфестував завдання реконструкції як подолання «метафізики присутності», яка базувалася на так званих бінарних опозиціях, де один елемент домінував над іншим, та принципі центрації. Ж. Дерріда «оголовив війну» принципу центрації, прагнучи знищити саму ідею первинності, замінити *différence* на *différence*, що надає змогу легітимізувати співіснування множини рівноправних смислових утворень, утверджує знаковість замість опозитивної відмінності.

недоліків. Визнаючи величезний вплив ідей мислителя на західну філософську думку останньої третини ХХ ст., автор стверджує, що деконструкція при її маніфестованому антиметафізичному пафосі все ж по-новому відроджує ті метафізичні засади, які піддає критиці (див.: [8, с. 146]). Недоліком філософської системи Ж. Дерріда М. Епштейн вважає ігнорування останнім категорії «можливість» як елемента системи своїх категорій, тому замість метафізики потойбічного виникає метафізика поцейбічного (див.: [8, с. 177]), відбувається інверсія метафізики.

Г.Л. Тульчинський у своїй книзі «Постлюдська персонологія: нові перспективи свободи та раціональності» розглядає постмодернізм лише як черговий елемент множини «-змів», котрий уже не може зацікавити нікого, окрім його власних представників та нечисленних фанатів.

Г.Л. Тульчинський також є співавтором книги «Перспективи метафізики: класична та посткласична метафізика на перетині століть» (СПб., 2000), де стверджується, що виникнення культури і філософії постмодернізму пов'язане не лише визнаними причинами на кшталт «кінця історії» чи «смерті Бога», але й з глибоким переживанням «шизофренічності» соціального буття, яка постійно збільшується. Саме з цих причин «філософія постмодерну найчастіше сприймається як ясне та безсумнівне заперечення будь-яких традицій... Це принципова настанова, а не зовнішня аура етапуючої свідомості, „відчута“ і сприйнята постмодернізмом. Геній заперечення, що маскується у розслаблюючих ліносах думки, насправді стає камертоном та модулятором постмодерністичної ідеї» [4, с. 327].

Варто зупинитися на розробках російського дослідника В. Курицина⁶, який досить виважено та толерантно аналізує співвідношення постмодерну та постпостмодерну, на відміну від М. Епштейна та Г. Тульчинського, і не заперечує того факту, що ситуація постмодерну, визначена й охарактеризована Ж.-Ф. Ліотаром, все ще залишається актуальною. Проте, російський дослідник підкореговує версію французького метра і вказує на існування двох вимірів⁷ ситуації постмодерну — початковий, «героїчний», що характеризується бурхливим розви-

⁶ Див.: *Курицин В.* Великие мифы и скромные деконструкции // Октябрь. — 1996. — № 8. — С. 171-187; *Курицин В.* Время множит приставки // Октябрь. — 1997. — № 7. — С. 178-183; *Курицин В.* Постмодернизм: новая первобытная культура Курицин // Новый мир. — 1992. — № 2. — С. 225-241; *Курицин В.* Русский литературный постмодернизм. — Режим доступа: <http://www.gueiman.ru/postmod>.

⁷ В. Курицин називає їх «етапами» ситуації постмодерну.

тком теоретизування, та більш спокійний, який отримує назву постпостмодерн. При цьому головною причиною виникнення постпостмодерну дослідник вважає толерантність, плюралізм постмодерну, визнання рівноправності вертикалі та горизонталі. «Мягкий постмодерністський тезис о том, что вертикаль — это горизонталь, что все культуры равноправны и равнокачественны независимо от исторической традиции, экономической успешности и количественности, привел к террору меньшинств» [3, с. 178].

Своєрідним виходом з кризи постмодерну стає спроба його модернізації — постпостмодерн, де дещо змінюється відношення до певних проблем та понять. Так у наробках сучасних дослідників постпостмодерного зразка змінюється трактування ролі хаосу у створенні картини світу. Якщо у фантасмагоричних побудовах Ж. Дельоза та Ф. Гваттарі хаос знаходить притулок у номадологічному⁸ вимірі їхньої онтології, сутність якої у відмові від структурної організації буття та від розуміння простору як утвореного множиною семантичних та аксіологічно визначених елементів (точок), пов'язаних дискретно-диференційованим зв'язком, і саме цим підриваються нормативні принципи раціональності як незмінного, вічного порядку речей, то у постпостмодерні ситуація змінюється, хаотичність наділяється несистемними, динамічними, «мерехтливими» центрами. Виникає туга за модерним суб'єктом, який був наділений значними творчими потенціями, що актуалізує необхідність виникнення «суб'єктивної деміургії» (Д. Руденко), коли кожен суб'єкт зможе стати новим центром свого власного можливого світу, скласти власну, цілісну «мозаїку із фрагментів буття». Завдяки віртуалізації виникає нова естетична картина світу, де вже немає місця хаосу, а, навпаки, наявна ідеальна впорядкованість.

У контексті даного дослідження варто більш детально зупинитися на тлумаченні віртуальності та віртуальної реальності, оскільки зазначені феномени активно використовуються у філософемі постпостмодерну. Доволі довгий час вважалося, що віртуальна реальність — це породження та квінтесенція постмодерну, проте, В. Ємелін у своїй роботі «Віртуальна реальність та симулякри» ставить під сумнів дане твердження. Він доводить, що саме віртуальна реальність — найуспішніший проект модерну, оскільки її внутрішня структура характеризується чітко визначеною ієрархічністю, побудовою за моделлю

⁸Згідно з Ж. Дельозом до номади залучені не лише дисперсні сили, що діють у певному інтелектуальному полі, а й «лібідозні» інтенції суб'єкта, що перетинають та переміщують будь-яку структуру, завдяки цьому домігантою стає поняття множинності як того, що виражає відмінність в усій множині можливих значень.

дерева, підкореністю розуму (див.: [2]). Це твердження звучить певним дисонансом до думок знаних дослідників віртуалістики. Так, наприклад, С. Хорунжий визначає віртуальність як недорід буття, недовизначеність та недовтіленість, сферу буття «духовних симулякрів», під дією яких розмиваються межі власного Я та відбувається віртуалізація свідомості. Він наголошує: «Виртуальная реальность — недо-выступившее, недо-рожденное бытие, и одновременно — бытие, не имеющее рода, не достигшее „постановки в род“» [4, с. 349]. У зв'язку з вищезазначеним варто пригадати один з найважливіших концептів Ж. Дельоза та Ф. Гваттарі — ризому, яка протистоїть «вертикальній іммобільності» класичної метафори дерева і замінює її на мобільну горизонтальність кореневої системи. Класична філософія розробила і свято зберігала модель світу у вигляді дерева, головними ознаками якої були вертикальний зв'язок між небом та землею, лінійна односпрямованість розвитку, детермінованість походження, бінарні відношення «уліво–вправо», «високо–низько». Ж. Дельоз та Ф. Гваттарі у своїй книзі «Ризома» виділяють два різновиди цієї моделі — «дерево–корінь» та «система–корінець, або мочковатий корінь». Перша модель має стрижневі корені з периферійним недихотомічним розповсюдженням гілок і характеризується роздвоєнням Єдиного, що підкоряється законам бінарної логіки. Важлива роль при цьому належить суб'єктові, а об'єкт повністю підкоряється умові корінної єдності — єдності стрижня, котрий підтримує вторинні корені.

Система–корінець відрізняється від першої тим, що її головний корінь або знищений, або недостатньо розвинутий, тому він виступає тією основою, на яку надбудовуються вторинні корені, утворюючи у такий спосіб множинність. Звичайно, такі методологічні установки призводять до того, що світ перетворюється на хаос, місце головного кореня займає мочковата система корінців. Як бачимо, обидві моделі прагнуть утворити множинність лише одним шляхом — добавляючи нові зовнішні якості до того виду множини, що є вже наявним. Модель дерева постає трансцендентною, ієрархічною структурою, котра може отримати розвиток лише завдяки бінарним опозиціям, тому невіршувемим стає завдання створити множинність не шляхом додавання нових одиниць, а навпаки, виділяючи єдине із множини. Така операція доступна лише у ризомі, альтернативній моделі неявного та неексклюзивного зв'язку світу, котру засновують Ж. Дельоз та Ф. Гваттарі. Ризома як приховане стебло радикально відрізняється від коренів та корінців, це цибулини, клубні. Сама по собі ризома має різні форми, починаючи від її поверхневого розширення і до її конкретного

втілення в цибулинах та клубнях. Ризома — це термін, запозичений з ботаніки, який означає кореневу систему рослини, позбавлену центрального (головного) відростку, в результаті чого сітка переплетеного коріння є субстанціонально рівнозначною і утворює перервну поверхню, позбавлену глибини, і відповідно, позбавлену й суб'єкта, що виконує контрольню-наглядну функцію. Зрозуміло, що ця модель не має і центру, а тому не може бути представлена у вигляді обмежувальної структури. Ризома проникає в будь-які сфери, створює несподівані зв'язки між дивергентними лініями розвитку, постійно породжує відмінності, нав'язує або навпаки руйнує лінії зв'язку, одночасно диференціюючи їх і таким чином знищуючи відмінності.

Як бачимо, постмодерн розділив сумну долю своїх попередників, різноманітних «Ізмів», які намагалися переробити та переформатувати наступні філософські концепції. Постпостмодерн виникає у кінці ХХ століття і оголошує пріоритетними питання про можливість подолання релятивізму, про заміну деконструкції конструюванням, про перегляд традиційних філософських понять (істина, розум) у рамках комунікативної практики, позбавивши їх і метафізичного есенціалізму, і постмодерного релятивізму, про реінкарнацію трансцендентального означуваного, а разом з ним значення та реальності присутності, неодноразово похованих теоретиками постмодерну.

1 Бібліографія

- [1] *Аппиньянези Р.* Знакомьтесь: Постмодернизм. — СПб.: Академический проект, 2004.
- [2] *Емелин В.* Виртуальная реальность и симулякры. — Режим доступа: <http://emelin.narod.ru/virtual.htm>.
- [3] *Курицин В.* Время множит приставки // Октябрь. — 1997. — № 7. — С. 178-183.
- [4] *Перспективы метафизики: классическая и неклассическая метафизика на рубеже веков.* — СПб.: Алетейя, 2001.
- [5] *Руденко Д.И.* Игра: книга, которая (не) получилась // Философия языка: в границах и вне границ. — Харьков: Око, 1999. — С. 329-374.
- [6] *Терещенко Н.А., Шатунова Т.М.* Постмодерн как ситуация философствования. — СПб.: Алетейя, 2003.

- [7] *Хоружий С.С.* О старом и новом. — СПб.: Алетейя, 2000.
- [8] *Энштейн М.Н.* Философия возможного. — СПб.: Алетейя, 2001.
- [9] *Gendlin E.T., Shweder R.A.* Conference on After Postmodernism — <http://www.focusing.org/apm.htm>

Надійшла до редакції 18 січня 2010 р.